

Alenka Jelovšek

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik, Slovenija
alenka.jelovsek@zrc-sazu.si | <https://orcid.org/0000-0003-3818-096X>

Andreja Legan Ravnikar

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik, Slovenija
andreja.legan-ravnikar@zrc-sazu.si | <https://orcid.org/0000-0002-1334-1360>

Posredniška vloga slovarskih del 16. stoletja pri ohranjanju besedne zapuščine čakavca Jurija Juričiča v slovenskem knjižnem jeziku

V prispevku je analizirano vprašanje posredniške vloge Registra v Dalmatinovi Bibliji in Megiserjevih večjezičnih slovarjev pri kontinuiteti besed, v slovenščini prvič izpričanih v Juričičevi postili, v slovenskem knjižnem jeziku. Pregled gradiva starejših slovenskih slovarjev je pokazal, da Register v Dalmatinovi Bibliji ni odigral posebne vloge niti pri vključitvi Juričičevih besed v Megiserjeva slovarja niti pri njihovi vključitvi v slovarje iz kasnejših obdobjev jezikovne zgodovine; besede, ki so izpričane tudi v Megiserjevih slovarjih, pa izkazujejo večjo kontinuiteto.

KLJUČNE BESEDE: Jurij Juričič, Register v Dalmatinovi Bibliji, Hieronymus Megiser, starejši slovenski slovarji, leksikalna kontinuiteta

This paper discusses the mediating role of the Register in Dalmatin's Bible and Megiser's multilingual dictionaries in the continuity of the words that were first attested in Juričič's Postilla (1578) in the Slovenian literary language. An examination of the material in older Slovenian dictionaries shows that the Register in Dalmatin's Bible did not play a special role either in the inclusion of Juričič's words in Megiser's dictionaries or in their inclusion in dictionaries from later periods of linguistic history, whereas the words that also appear in Megiser's dictionaries show greater continuity.

KEYWORDS: Jurij Juričič, Register in Dalmatin's Bible, Hieronymus Megiser, older Slovenian dictionaries, lexical continuity

1 O J. JURIČIČU IN NJEGOVEM VPLIVU NA RAZVOJ SLOVENSKEGA JEZIKA

Prevajalec in protestantski pridigar Jurij Juričič, rojen na čakavskem jezikovnem območju (Vinodol), se je s slovenskim prevodom Spangenbergove postile (*Postilla*, 1578), ki je po obsegu tretje najobsežnejše protestantsko delo, pridružil uspešni knjižni produkciji slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Juričič, ki je govoril več tujih jezikov, je po preselitvi na Kranjsko v tesnem poklicnem in osebnem sodelovanju s slovenskimi protestanti hitro usvojil jezikovne zakonitosti knjižne slovenščine, utemeljene na dolenski narečni osnovi, kot jo je v svojih delih uveljavil Primož Trubar. Njegovo usvajanje slovenščine je verjetno olajšalo dejstvo, da je prihajal iz obmejnega, čakavskega jezikovnega področja, ki se v nekaterih jezikovnih prvinah prekriva s slovenskimi govori, po drugi strani pa so v njegovem delu opazne čakavske interference.¹ Juričičeva knjižna slovenščina v marsičem odstopa od Trubarjevega in Kreljevega jezikovnega koncepta.² Toda prav genetska sorodnost dveh zahodnojužnoslovanskih jezikov³ je v Juričičevi slovenščini dodatno sprožila mešanje prvin dveh sistemov na vseh jezikovnih ravneh. V Juričičevih besedilih⁴ so tako izpričane: a) glasovne

¹ Obstajata dva osnovna mehanizma jezikovnega vpliva enega jezika na drugega: importacija, tj. sprejemanje in vnašanje tujih jezikovnih prvin v jezik prejemnik, in substitucija, tj. zamenjava teh prvin v procesu jezikovne izposoje s podobnimi, ki so značilne za jezik prejemnik (Filipović 1986: 68). Substitucija lahko poteka na vseh ravneh jezikovnega sistema (Filipović 1986: 69–152; Ajduković 2004: 101–216).

² O Trubarjevem in Kreljevem jezikovnem nazoru podrobneje gl. Orožen 1996b in Orožen 1987. Nasprotujoče ugotovitve podaja K. Ahačič (2024: 155), ki Kreljevi postili (prevod I., zimskega dela Spangenbergove postile, 1567) daje bistveno manjši pomen, kot poskus teoretične in praktične utemeljitve novega načina zapisovanja knjižne slovenščine in nove izhodiščne osnove za njeno ubeseditev. Že pri naslednjih delih, Dalmatinovem Jezusu Sirahu (DJ 1575), Pasijonu (DPa 1576), Pentatevhu (DB 1578) in tudi Juričičevi *Postili* (JPo 1578), ni več razlike med rabo u in v ali doslednega razlikovanja med sičniki in šumevci niti njegovih nadčrkovnih znamenj (podrobneje Ahačič 2024: 152–155). Izdaja celotnega prevoda Spangenbergove postile pa predstavlja »dokončni obračun ljubljanske protestantske skupnosti s Kreljevim jezikovnim načrtom« (prav tam, 182). Podobno tudi Ahačič 2022.

³ Toporišič (2000: 775) kot jezikovne značilnosti, skupne slovenščini in čakavščini, med drugim navaja *d' > j*, *-q < -ojq*, daj. mn. *grobom*, *ženam*, obliko *kri*, predpono *vy-*, ajevski odraz prvotnega polglasnika, ponavljalnike na *-evati* in besedna ujemanja. Po mnenju M. Šeklija (2018: 293–387), ki je na osnovi teorije in metodologije genetskega jezikoslovja pripravil genetskojezikoslovno klasifikacijo slovenskih in osrednjejužnoslovanskih narečij, je slovensko-osrednjejužnoslovansko jezikovno mejo najtežje določiti, saj gre za dva ozko sorodna jezika (prav tam, 373). To velja zlasti za geolekte, kot so narečja, ki so se po T. Kamusseli (2021: 188) »pred oblikovanjem knjižnih jezikov spreminjali od vasi do vasi, od regije do regije in od države do države, pri čemer so se oblikovale »narečne verige«. Medsebojna razumljivost, čeprav z naraščajočo razdaljo vse bolj nepopolna, se je v takšnih narečnih verigah ohranila od enega konca do drugega.«

⁴ Delo, ki je leta 1578 izšlo pod Juričičevim imenom, je imelo sicer nekoliko bolj zapleteno zgodovino. Izvorno Juričičevo besedilo, ki je združevalo Juričičevo delno predelavo Kreljevega prvega dela Spangenbergove postile in lasten prevod drugega in tretjega dela, je bilo namreč pred natisom pregledano in predelano, pri čemer je šlo najverjetneje za prepis v smislu prečrkovanja. Prevod drugega in tretjega dela postile je namreč Juričič dokončal v letu 1568 ali vsaj do 1571, ko ga je v pregled dobil A. Bohorič, ki se je vrnil k Trubarjevi smeri; kdo pa je opravil končno redakcijo celotnega prevoda, lahko samo ugibamo. Juričič ni bil več v Ljubljani, ni pa dokazano, da bi bil redaktor Bohorič, kot se je nekdaj domnevalo (prim. Jelovšek 2022: 116–121); po mnenju K. Ahačiča je bil to morda Janž Tulščak, s pridržkom, da njegov prevod molitev (TkM 1579) kaže enak pravopis, a bistveno drugačen jezik (Ahačič 2024: 152–155, 183–184). J. Rigler je nasprotno na podlagi številnih

različice (npr. čakavski ijevski odraz jata v določenih položajih), b) oblikovne različice (npr. glagolska pripona *-nu-* ob slovenski *-ni-*), c) besedotvorne različice (*posejati* : *vsejati seme*), č) leksikalne inovacije, ki so lahko novotvorjenke znotraj slovenske besedne družine, prevzete besede iz neslovanskih jezikov, hrvaške čakavske ali iz skupne slovanske dediščine,⁵ po vsej verjetnosti tudi posebnosti na še neraziskanem področju Juričičeve besedne in povedne skladnje. Zanimivo je opažanje J. Kopitarja z začetka 19. stoletja, da se slovenski knjižni jezik 16. stoletja, ki je izpričan v JPo 1578, v glasovnih in oblikovnih odrazih v večji meri kot pri kranjskih piscih ujema z enotnim slovenskim knjižnim jezikom, ki je bil normiran ob uvedbi novih oblik sredi 19. stoletja.⁶

O posebnem vplivu Juričičevega jezikovnega udejstvovanja na razvoj slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju ne moremo govoriti (gl. Ahačič 2020: 11), gradivska analiza 100 izbranih leksemov, ki so v 16. stoletju izpričani samo v Juričičevi *Postilli* (1578),⁷ pa je pokazala na določeno kontinuiteto besed v izbranih slovarskih virih do začetka 20. stoletja.⁸ Pregled starejših slovarjev je nedvoumno dokazal, da je vsaj eden

ohranjenih jezikovnih posebnosti, ki jih lahko pripišemo Juričiču, domneval, da je spremembo iz Kreljevega črkopisa opravil kar sam stavec v tiskarni Janža Mandelca: »Mnenje, da ga je razen Bohoriča popravljaj še nekdo drug, ki naj bi spremenil Kreljev pravopis v Trubarjevega, ni verjetno, saj gre tu kot v tedanjih Dalmatinovih tiskih v glavnem za zamenjavo tistih znakov, ki po tiskarskih navadah niso mogli stati v določenih pozicijah. Razen tega so opuščeni naglasni znaki in apostrof. Opuščen pa je tudi Kreljev *ch* in nadomeščen z *zh*, kar pa bi bil lahko storil že Juričič, ki je, kot se vidi iz popravkov v prvem delu postile, skušal jezik nekoliko približati centralnim narečjem, a glasu *c* (= Kreljev *ch*) tu niso poznali. Analogno je zamenjan *c* z *z*, razen pred *i* in *e*. Če je *zh* in *z* že Juričičev, potem prevoda pravopisno sploh ni bilo treba popravljati, ampak je zadoščalo, da je stavec postavljaj črke po udomačenih pravilih, v ostalem je namreč *f* in *s* pravilno razporejen« (Rigler 1986: 37).

⁵ Natančneje so pojavi predstavljeni v Legan Ravninar, Jelovšek 2025: 188–190.

⁶ Tu imamo v mislih (ne povsem dosledno) nadomestitev ujevkega odraza dolgega padajočega in nenaglašenega izglasnega *u* z *o* (čudo, dobru : čudo, dobro) (Kopitar 1808: 238), ki se ujema s sodobno knjižno normo. Pojav je ostal neopažen pri prizadevanjih za uveljavitev enotnega novoslovenskega knjižnega jezika, vsaj kot prvi poskus uveljavljanja jezikovnih prvin izven osrednjeslovenskega prostora. Po Kopitarju Juričičeve postile niso več uporabljali kot argument za predlagane spremembe (Orel 2002: 204).

⁷ Pri tem so upoštevani vsi trije deli Juričičeve postile, tudi prvi, ki ga je prevedel že Krelj, saj so v analizo vključene samo besede, ki se prvič pojavijo v JPo 1578, torej jih v KP 1567 še ni bilo. Iz prvega dela je tako vključena npr. beseda *razkriž*, ki je bila kot sinonim za Kreljevo besedo *razpot* v besedilo dodana v JPo 1578. Zaradi historiat besedila (prim. op. 5) seveda ni mogoče z gotovostjo trditi, da je za spremembo v Kreljevem besedilu odgovoren Juričič, ker Juričičev rokopis ni ohranjen (Ahačič 2024: 183), vendar enako velja za celotno besedilo, zato je ob pomanjkanju nasprotnih dokazov v tem prispevku privzeta domneva, da gre za Juričičevo besedje.

⁸ Pregledani so bili: Kastelec-Vorenčev latinsko-slovenski slovar (1680–1710), Hipolitov latinsko-nemško-slovenski slovar (1711–1712), Gutsmanov (1789) in Vodnikov (1804–1806) nemško-slovenski slovar ter Pleteršnikov slovensko-nemški slovar (1894–1895); prva dva (kot obrnjena slovarja) in zadnji so dostopni na slovarskem portalu Fran, za Gutsmanov slovar je bil uporabljen obrnjeni slovar Ludvika Karničarja (1999), za Vodnikov slovar pa rokopisno gradivo za obrnjeni slovar, ki ga je pripravil Jože Stabej in ga hrani Oddelek za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; v analizo je bil vključen tudi avtorski zgodovinski Slovar Pohlinovega jezika Marka Snoja, ki med drugim prinaša gradivo iz Pohlinovega trijezičnega slovarčka (1781). Izbrano besedje je bilo primerjano s stanjem v sodobnem knjižnem jeziku, kot je izpričan v SSKJ2. Gl. Legan Ravninar, Jelovšek 2025.

od avtorjev Kastelec-Vorenčevega slovarja poznal Juričičevo postilo in jo uporabljal kot vir za svoj slovar, izkazana pa je tudi velika posredniška vloga Hipolitovega slovarja za njihovo rabo do konca 19. stoletja. Manj je verjetno, da bi Juričičev tekst kot vir uporabljali Gutsman, Pohlin in Vodnik. Na primer, hrvaške besede v Vodnikovem rokopisnem slovarju (skupaj s poznejšimi pripisi) so lahko rezultat novega vala slavizacije v začetku in sredi 19. stoletja (*občen : gmajn*) ali upoštevanja besedja iz severovzhodnih slovenskih narečij.⁹ Gotovo je postilo kot vir uporabljal Pleteršnik, a je njegovo besedje pripisal Krelju. Ugotovljeno je bilo tudi, da Pleteršnikova navedba Juričičevih besed, ki ne izkazujejo kontinuitete s predhodnimi slovarji in ki se niso uveljavile v drugih virih 19. stoletja, ni prinesla njihove oživitve v 20. stoletju (povzeto po: Legan Ravnikar, Jelovšek 2025: 201–202).

Pričujoči prispevek predstavlja dopolnitev predhodne analize, in sicer z besedami, ki so v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja poleg pri Juričiču izpričane samo še v enem ali več slovarskih virih, in sicer v Registru Dalmatinove Biblije ter v obeh Megiserjevih večjezičnih slovarjih. Njen namen je ugotoviti, ali je njihova vključitev v slovarske vire povečala možnost za njihovo ohranitev v slovenskih slovarjih v prihodnjih stoletjih.¹⁰ Primerjavo sicer otežuje dejstvo, da je celotni nabor teh besed bistveno manjši (samo pri Juričiču je bilo izpričanih več kot 1500 besed, pri Juričiču in v slovarskih virih pa zgolj nekaj deset). V analizo je bilo vključenih 20 besed, ki so izpričane zgolj pri Juričiču in Megiserju, in 20 besed, ki so bile poleg pri Juričiču izpričane tudi v Registru, nekatere od njih pa je navedel tudi Megiser.¹¹

⁹ V prvopisu, med letoma 1804 in 1806, je Vodnik zapisal okrog 105 tisoč slovenskih besed, od 20 do 25 tisoč jih je pripisoval do svoje smrti (zadnjič 2017). Tretjo vrsto besed (9500) so v rokopis slovarja vnašali po Vodnikovi smrti tisti, ki so ga prebirali in uporabljali, in sicer iz hrvaščine, Murkovega in Janežičevega slovarja. Pripisi so iz leta 1850 (Stabej 1966: 42). Po vsej verjetnosti je na izbor besed v slovarju vplival tudi Vodnikov puristični jezikovni nazor, namreč pri oblikovanju najstarejšega strokovnega izrazja se kaže, da je Vodnik strokovne izraze po potrebi sprejemal iz najbolj sorodnih slovanskih jezikov s podobno jezikovno strukturo, npr. iz hrvaščine, ruščine ali stare cerkvene slovanščine (Legan Ravnikar 2011: 300, 302). Gl. vire za Vodnikov slovar v opombi 16.

¹⁰ Gl. opombo 8.

¹¹ Pri tem sicer ni nujno, da je Megiser besede prevzel iz Juričičevega dela, lahko je šlo tudi za neodvisen vir. Prim. značilnosti besedja postil, tudi Juričičeve, v 16. stoletju v Merše 2013: 161–178. Pri Megiserjevih slovarjih M. Merše (2006: 42–60) posebej izpostavlja način pridobivanja besedja: zbiranje besedja na terenu (koroški narečni prostor) in v literaturi ter iskanje slovenskih ustreznice na osnovi vzorčnih slovarjev z latinskim (v MTh 1603) oz. nemškim izhodiščem (v MD 1592) kakor tudi vpliv večjega števila vključenih jezikov. A za glavno temo tega prispevka – ali je izpričanost v Megiserjevem slovarju povečala možnost ohranitve besede v naslednjih stoletjih – je vprašanje, ali jo je Megiser v slovar privzel iz Juričičeve postile ali iz drugega vira, pravzaprav nerelevantno.

2 JURIČIČEVE BESEDE V REGISTRU DALMATINOVE BIBLIJE

Od 2067 besed, ki jih je Juričič kot prvi v slovenski knjižni jezik uvedel v svoji postili (Ahačič 2020: 14), jih v tretjem (*Slovenſki, Besjzhki*) in četrtem stolpcu (*Harvazhki, Dalmatinſki, Ifirianſki, Craſhki*) Registra¹² Dalmatinove Biblije najdemo 39.¹³ Prese- netljiva pa je njihova razporeditev: 27 jih najdemo v tretjem stolpcu (Reg3) in le 12 v četrtem stolpcu (Reg4), kamor bi pričakovali, da se bodo uvrščale besede rojenega čakavca. Podobno razmerje se odraža tudi v izboru 20 besed, vključenih v to analizo: 13 jih je izpričanih v tretjem stolpcu (*fundati, obečanje, običaj, posvetiliſče, potovanje, tujin, svetnjak, zavideti, račun, dota, lakomec, naskočiti, pogibelnost*), sedem pa v četrtem (*muka, zakasniti, mrzota, očitovanje, trgovac, zboriſče, nenavidost*).¹⁴

Od 13 analiziranih besed, izpričanih v tretjem stolpcu, jih osem najdemo tudi vsaj v enem Megiserjevem slovarju; samo v MD 1592 so navedeni *običaj, potovanje* in *svetnjak*, samo v MTh 1603 *račun*, v obeh slovarjih pa *fundati* (pod oznako *Sclau.*) ter *zavideti, dota* in *pogibelnost*, ki so v MTh (*dota* pa tudi v MD 1592) izrecno označene kot hrvaške (*Croat., Cr.*). Od sedmih besed iz četrtega stolpca so pri Megiserju izpričane samo tri, ki so vse vsaj v enem primeru označene kot hrvaške: v obeh slovarjih najdemo besedi *muka* in *zakasniti*, samo v MD 1592 pa *mrzota*.

Analiza pojavljanja navedenih 20 besed v starejših slovenskih slovarjih od konca 17. do konca 19. stoletja in v sodobnem slovarju je pokazala, da so vse izpričane vsaj v enem slovarju, čeprav je delež takšnih, ki se pojavljajo tudi v SSKJ2, nekoliko manjši. Medtem ko je delež pri Juričičevih besedah, ki v 16. stoletju niso imele izpričane kontinuitete, predstavljal okoli 60 odstotkov, je pri besedah, ki so izpričane tudi v Registru, nekaj manj kot polovičen (devet od 20, gl. tabelo 1, poleg tega pa je kot zastarel izpričan tudi glagol *nenavideti*, ne pa iz njega izpeljani samostalniki *nenavidost*).

¹² Besedje v Registrih DB 1584 je Dalmatin razporedil po poimenovanjih tedanjih deželnih jezikov oz. njihovih tradicij: kranjska (Reg1) in koroška tradicija (Reg2). Reg3 »*Slovenſki, Besjzhki.*« zajema predvsem tisto besedje, ki je še danes znano iz štajerskih govorov in delno panonske narečne skupine; t. i. panonizmi so skupni slovenskim prekmurskim in hrvaškim kajkavskim govorom, deloma tudi čakavskim, le v glasovnih različicah se razlikujejo (Orožen 1996a: 204, 206). Četrty stolpec (Reg4) je neslovenski in prinaša sopomenke iz geografsko bližnjih pokrajin »*Hervazhki, Dalmatinſki, Ifirianſki, Craſhki.*« Najbolj podrobno in sistematično je zgradbo Registra, deloma tudi njegovo večnarečnost, obravnaval V. Gjurin (1984: 187–188), predvsem z deležem hrvaških besed pa se ukvarjajo raziskovalci od Kopitarja do sodobnosti.

¹³ Število se zdi na prvi pogled majhno, a primerjava kaže, da je npr. delež glede na celotno na novo uvedeno besedje pri Juričiču (39 od 2.067, 1,9 odstotka) nekoliko večji kot pri Kraševcu Krelju (20 od 1425, 1,4 odstotka). Kot pri Juričiču je tudi pri Krelju njegovo besedje kar v treh četrtninah primerov uvrščeno v tretji stolpec in le v eni četrtnini v četrty stolpec, ki se pokriva z njegovim domačim narečjem. 25 besed (20 v tretjem in 5 v četrtem stolpcu, 2,2 promila od 10.916 na novo uvedenih besed) je prvič izpričanih v enem od Trubarjevih del. Podatki o na novo uvedenih besedah po avtorjih so navedeni po Ahačič 2020: 14.

¹⁴ Glagol *nenavideti* pa se nasprotno pojavlja v tretjem stolpcu.

Kastelec	Hipolit	Gutsmann	Pohlin	Vodnik	Pleteršnik	SSKJ2
fundati					✓ zugrunde richten, Dict., fundati in končati, Krelj	
obečanje	✓	✓		(obečati – poznejši pripis)	✓	(Besedišče)
posvetilišče					✓	
potovanje	✓		✓	✓	✓	✓
zakasniti	✓	✓		✓	✓	✓
zavideti	✓	(zavid)	(zavid)	(zavidati)	✓ missgönnen, beneiden, Meg., Dict., Mur., Cig., Jan., Met.	✓ (star.)
račun	✓	✓	✓	✓ (poznejši tuji pripis)	✓	✓
dota	✓		✓	✓	✓	✓
očitovanje	✓			(očitovati) (poznejši tuji pripis)	✓	(Besedišče)
nenavidost					nenavidnost (nenavidost, die Eifer- sucht, Dict.).	(nenavide- ti, zastar.)
običaj					✓	✓
	naskočiti			✓ poznejši tuj pripis	✓	✓
		muka		✓	✓	✓
				trgovec (poznejši tuji pripis)	✓	✓
				zborišče	✓	✓ (knjiž.)
				lakomec	✓ ein habgieriger Mensch, Jan., Krelj; —čas- tilákomæc -mca, m. der Ehrgeizige, Krelj.	(Besedišče)
					mrzota der Ekel, der Abscheu, Meg.-C., Krelj.	
					pogibelnost	(Besedišče)
					tujin (der Fremdling, C., Krelj)	(Besedišče: tujinka)
					svetnjak der Leuchter, Meg.; luč se postavi na svetnjak, Krelj.	

TABELA 1: Izpričanost besed, ki se v 16. stoletju pojavijo pri Juričiču in v Registru, v analiziranih slovarjih

Kar 11 besed je izpričanih že v Kastelec-Vorenčevem slovarju, kar je nekoliko večji delež kot v predhodni raziskavi (Legan Ravnikar, Jelovšek 2025: 201), podrobnejši pregled pa kaže, da jih je Kastelec¹⁵ v svoj slovar vključeval ne glede na to, ali so bile izpričane v tretjem ali četrtem stolpcu Registra in ali jih je v svojih slovarjih zabeležil tudi Megiser (gl. tabelo 2). Ob tem v Kastelec-Vorenčevem slovarju najdemo tudi več besed, ki so v Megiserjevih slovarjih izrecno označene kot hrvaške, zato lahko morda ob upoštevanju rezultatov predhodne raziskave domnevamo, da je Kastelec tudi te besede prevzel neposredno iz Juričičeve postile, brez posredovanja slovarskih virov iz 16. stoletja.

	3. stolpec Registra	4. stolpec Registra
ni v Megiserjevih slovarjih	obečanje posvetilišče	očitovanje nenavidost
MD 1592	običaj potovanje	
MTh 1603	račun	
v obeh slovarjih	fundati zavideti (Croat.) dota (Cr./Croat.)	zakasniti (Cr., Croat.)

TABELA 2: Besede, prvič izpričane pri Juričiču in prevzete v Kastelec-Vorenčev slovar, glede na uvrščenost v Registru in v Megiserjevih slovarjih

Prav tako je analiza pokazala, da označevanje nekranjske ali neslovenske rabe besede v slovarskih virih 16. stoletja ni vplivalo na njihovo nadaljnjo kontinuiteto v slovarjih: pri Hipolitu najdemo sedem od enajstih besed, ki jih je zabeležil že Kastelec (v tabeli 2 so označene s polkrepkim tiskom), med njimi so tri, ki so v Megiserju označene kot hrvaške (*dota*, *zakasniti*, *zavideti*), ter še ena, ki je v Registru uvrščena v četrti stolpec (*očitovanje*). Od sedmih pri Hipolitu izpričanih besed najdemo v vseh naslednjih analiziranih slovarjih *račun*, *potovanje* in *dota* manjkata samo pri Gutsmanu, *zakasniti* samo pri Pohlinu, *obečanje* je izpričano še pri Gutsmanu in Pleteršniku, v Vodnikovem slovarju pa najdemo samo glagol *obečati* (kot poznejši pripis). *Zavideti* in *očitovanje* sta po Hipolitu izpričana samo še pri Pleteršniku, medtem ko se pri Gutsmanu in Pohlinu pojavi samostalnik *zavid*, pri Vodniku pa glagola *zavidati* in *očitovati*.

Analizirane besede, ki od Kastelec-Vorenčevega slovarja nimajo kontinuitete, so do Pleteršnikovega slovarja redke: Hipolit je na novo uvedel le besedo *naskočiti* (v 16. stoletju izpričana samo pri Juričiču in v tretjem stolpcu Registra, pozneje pri Vodniku in Pleteršniku), najverjetneje neodvisno od virov 16. stoletja; Gutsman

¹⁵ O avtorstvu Kastelec-Vorenčevega slovarja gl. Stabej 1997: 565–575.

izraz *muka* (ob Juričiču še v obeh registrih (v DB 1584 v četrtem stolpcu) in obeh slovarjih, pozneje pa v Vodniku in Pleteršniku), v Vodnikovem slovarju najdemo izraza *lakomec* (tretji stolpec v Registru) in *zborišče* (četrti stolpec v Registru), kot poznejši tuji pripis pa še *trgovec* z ejevskim zapisom polglasnika (pri Juričiču in v četrtem stolpcu *trgovac*). Ni jasno, ali je Vodnik leksema vnesel iz virov 16. stoletja ali ju je prevzel iz hrvaških virov,¹⁶ skoraj gotovo pa ne gre za izraza, širše rabljena v sočasni knjižni slovenščini; v Korpusu starejše knjižne slovenščine IMP namreč *lakomec* in *zborišče* sploh nista izpričana, *trgovec* pa se prvič pojavi v viru iz leta 1835. Vse tri lekseme ima tudi Pleteršnik, ki za *lakomec* med viri navaja »Krelja«, za *zborišče* in *trgovec* pa navaja samo vire iz 19. stoletja.

Pri Pleteršniku najdemo tudi *nenavidost*, *fundati*, *posvetilišče* in *običaj*, pred tem izpričane v Kastelec-Vorenčevem slovarju, ki ga pri prvih treh navaja tudi kot vir (*Dict.*), pri *fundati* in *posvetilišče* je dodatno kot vir naveden »Krelj«, pri *običaj* pa Pleteršnik starejših virov ne navaja, čeprav je beseda izpričana tudi v MD 1592. Na novo so od analiziranih leksemov izpričani *mrzota* (četrti stolpec v Registru, MD 1592), *pogibelnost* in *svetnjak* (tretji stolpec, MD 1592) ter *tujin* (tretji stolpec). Pri *mrzota* in *svetnjak* sta kot vira navedena tako Megiser (pri *mrzota* z oznako Meg.-C.) kot »Krelj«, pri *tujin* samo »Krelj«, pri *pogibelnost* pa virov iz 16. stoletja ne navaja, čeprav je beseda prav tako izpričana v MD 1592.

3 JURIČIČEVE BESEDE, KI SE V 16. STOLETJU POJAVLJAJO SAMO ŠE V MEGISERJEVIH SLOVARJIH

Od Juričičevih besed, izpričanih v Registru, jih je Megiser v svojih slovarjih navedel nekaj več kot polovico (22 od 39), še več kot dvakrat toliko (51) pa je leksemov, ki so v slovenskem knjižnem jeziku prvič izpričani pri Juričiču in nato le še v enem ali obeh slovarjih. Tudi iz tega nabora je bilo izbranih 20 besed, od katerih jih je 13 izpričanih

¹⁶ Od domačih slovaropiscev je Vodnik upošteval Pohlina slovar (Tu malu besedishe treh jesikov, 1781), Ožbalt Gutsmana (Deutsch-windisches Wörterbuch, 1789) in nekatere slovanske slovarje, zlasti kajkavske: Ivana Belostenca (Gazophylacium, seu Latino-Illyric orum onomatum ærarium, 1760) in Andrije Jambrešića (Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, 1742). A. Breznik (1926: 169) navaja, da je v Vodnikovem slovarskem gradivu, ki obsega več zbirk, s krajšavami navedenih več slovaropisnih virov: poleg Pohlina (M: Marcus) in Gutsmana (Gts. ali G) tudi Debevec (Db), Kumerdej in Popovič. Poleg slovenskega jezikovnega gradiva s Kranjske, Koroške in Štajerske je Vodnik v slovar vključil tudi besedje z Goriške, iz Bele krajine in celo Rezije (Legan Ravnikar 2019 po Modic 1909: 416). Gradiva s SV slovenskega jezikovnega prostora v svojem slovarju slovenskega jezika (Slowenisches Wörterbuch / Slowensek Besednjak, Deutsch-Slowenisch-Lateinisches Wörterbuch / Slovar němshko-slovénsko-latinski, 1813) ne navaja, kar je s skladu z zavedanjem slovenskih prarodnih piscev o skupnem jeziku v zgolj treh notranjeavstrijskih deželah (gl. naslov Kopitarjeve slovnice: Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark).

tako v MD 1592 kot v MTh 1603: *bradavica* (MTh 1603 *bradavika*), *grah*, *jadriti*, *kmetički*, *kopun*, *poraziti*, *razkriž*, pod oznakama *Carniol.* in *Carn.* najdemo *ploh*, *plug* in *ribati*, tri besede pa imajo oznako *Croat.* (v MD 1592 *Cr.*): *gospodin*, *juha* in *robida* (zadnja je v MD 1592 neoznačena, v MTh 1603 pa ima oznako *Croat.* pod iztočnico *Rubus*, a oznako *Sclav.* pod iztočnico *Dumus*). Samo v MD 1592 najdemo leksema *rožen* in *skruniti*, samo v MTh 1603 pa *kimel*, *kraf*, *osoliti*, *otročje* (oznaka *Carinth.*) in *smiljenje*.

Kastelec	Hipolit	Gutsman	Pohlin	Vodnik	Pleteršnik	SSKJ2
rožen	✓	✓		✓	✓	✓
(bradovica)	✓	bradavica	✓	✓	✓	✓
grah	✓	✓	✓	✓	✓	✓
(jadriti – Pohlinov pripis)			✓	✓	✓	(Besedišče)
kmetički					✓ = kmetiški, Meg., Dict., Danj., Volk.-M.	(Besedišče)
ploh	✓	✓	✓	✓	✓	✓
plug	✓	✓	✓		✓	✓
razkriž	✓				✓ = razkrižje, Meg., Dict.	(Besedišče)
ribati	✓	✓		✓	✓	✓
rubida	✓	robida	robida		✓	✓
	kimel					
	osoliti	✓		✓	✓	✓
	kopun	✓	✓		✓	✓
		juha	✓	✓	✓	✓
			otročje		✓	✓
				smiljenje	✓	
					gospodin	(Besedišče)
					skruniti	✓
					poraziti p. ali udariti kamen v puščavi, <i>Krelj</i> ; (fig.) s slepoto in okornostjo poraženi, <i>Krelj</i> ; — verletzen, verwunden, <i>Meg.</i> ; z roko ali dejanjem p., <i>Krelj</i>	✓ (zastar.)

TABELA 3: Izpričanost besed, ki se v 16. stoletju pojavijo pri Juričiču in v Megiserjevih slovarjih, v analiziranih slovarjih

V starejših slovenskih slovarjih od navedenih besed ni bila izpričana le ena, in sicer oblika *kraf* v pomenu 'golša', ki je v 16. stoletju nastopala ob različici *krof*, izpričani v DB 1578, DB 1584 in MD 1592. V naslednjih slovarjih je izpričana samo različica z o, ki je v SSKJ2 označena kot nižje pogovorna. Sicer pa je delež Juričičevih leksemov, ki so potrjeni tudi v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku, nekoliko večji kot pri Juričičevih besedah, ki se pojavljajo tudi v Registru, saj jih v SSKJ2 najdemo trinajst od dvajsetih, še dodatne štiri pa so izkazane v Besedišču slovenskega knjižnega jezika. To je deloma odraz njihove večje kontinuitete v starejših slovenskih slovarjih, saj jih je kar deset izpričanih v štirih ali več slovarjih (v primerjavi s petimi od dvajsetih, ki so bile analizirane v razdelku 2).

Pri tem jih je nekoliko manj najdenih v Kastelec-Vorenčevem slovarju, in sicer devet. Samostalniki *grah*, *ploh* in *bradavica* (pri Kastelcu in za njim Hipolitu v glasovni različici *bradovica*) so izpričani v vseh šestih zgodovinskih slovarjih, *rožen* in *ribati* manjkata le pri Pohlinu, *plug* in *robida* (v 16. stoletju in do Hipolita v različici *rubida*) pa pri Vodniku. Samostalnik *razkriž* najdemo še pri Hipolitu in nato spet pri Pleteršniku, ki kot vira navaja Megiserja in Kastelec-Vorenčev slovar, ne pa tudi Juričiča (»Krelja«). Besedotvorna različica *kmetički* ob pogostejšem *kmetiški* (v 16. stoletju rabljena v različnih Trubarjevih delih, nato v različnih glasovnih različicah v starejših slovarjih do Pleteršnika) pa se pojavi le še v Pleteršnikovem slovarju, prav tako s sklicem na Megiserja in Kastelec-Vorenca. Izpostaviti velja, da je od naštetih le *rubida* pri Megiserju označena kot hrvaški izraz, a samo pri eni od dveh latinskih iztočnic; drugih dveh leksemov, označenih kot hrvaških, Kastelec v svojem slovarju ni navedel. Vendar je vzorec premajhen, da bi to lahko opredelili kot nameren izpust.

Vse navedene lekseme razen pridevnika *rožen*, ki je izpričan samo v MD 1592, najdemo v obeh Megiserjevih slovarjih, zato zgolj na podlagi teh podatkov ni mogoče ugotoviti, ali so Juričičeve besede prišle v Kastelčev rokopis s posredovanjem enega ali obeh Megiserjevih slovarjev ali neodvisno od njiju iz same Juričičeve postile. Tudi če pritegnemo širše podatke in primerjamo geslovnike vseh treh slovarjev,¹⁷ ugotovimo

¹⁷ Primerjava je bila opravljena na geslovniki vseh treh slovarjev v redaktorskem programu Ilex, kamor so bili vneseni za potrebe izdelave slovarjev na slovarskem portalu Fran in za zgodovinske podatke na portalu Franček. Podatki za oba Megiserjeva slovarja temeljijo na Besedju 16, a je v primerjavi z njim lahko prišlo do združevanja posameznih glasovnih različic za gesla, ki so že pripravljena za (e)SSKJ16, zato niso več zabeležena kot samostojne iztočnice (npr. iztočnici *cveška* (JPo 1578) in *čbečka* (MTh 1603) sta bili v Besedju 16 dve samostojni iztočnici, v SSKJ16 pa sta združeni kot različici iztočnice v geslu *cveška*, saj gre za glasovni različici besede, prevzete iz nem. *die Zwetscke* (SSKJ16: geslo *cveška*, avtorja K. Ahačič in J. Narat)). Izločene so bile tudi nekatere iztočnice, ki so bile v Besedju 16 označene kot hrvaške. Pri MTh 1603 se tako podatek precej razlikuje od navedenega števila novih iztočnic pri K. Ahačiču (2020: 13), ki jih je na podlagi Besedja 16 naštel 685. Prav tako lahko prihaja do odstopanj zaradi različnih načel določanja iztočnic, zlasti pri kalkih nemških glagolov in samostalniških zloženkov s prislovno sestavino v vlogi predpone, ki so bili v Kastelec-Vorenčevem slovarju ob zapisu narazen obravnavani pod eno ali obema sestavinama (prim. Jelovšek 2022: 208), zato niso zabeleženi v geslovniku, v Besedju 16 pa so obravnavani kot samostojne iztočnice. Poleg tega ni bila opravljena

relativno visok odstotek prekrivnosti s Kastelec-Vorencem pri besedah, ki so izpričane samo v MD 1592 (30 %) ali samo v MTh 603 (22 %), najvišji pa je pri besedah, ki so v 16. stoletju izpričane samo v obeh slovarjih (47 %). Za primerjavo, pri besedah, ki se v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja pojavljajo samo pri Juričiču, delež prekrivnosti znaša 18 %, pri besedah, ki jih je prvi zapisal Jurij Dalmatin, pa 35 %.

	Št. iztočnic	Od tega v Kastelec-Vorenčevem slovarju	Delež prekrivnih besed
samo MD 1592	292	89	30 %
samo MTh 1603	633	140	22 %
MD 1592 in MTh 1603	569	270	47 %

TABELA 4: Prekrivnost iztočnic v Megiserjevih in v Kastelec-Vorenčevem slovarju

V Hipolitovem slovarju najdemo poleg osmih že v Kastelec-Vorencu navedenih besed še prevzeta leksema *kimel* in *kopun*¹⁸ ter domačo glagolsko sestavljenko *osoliti*. *Kimel*, ki je bil v 16. stoletju poleg pri Juričiču naveden samo v MD 1592, nima izpričane kontinuitete (le pri Vodniku najdemo pridevnik *kimlinov*, ki pa ima drugačno besedotvorno podstavo); nasprotno *kopuna*, ki se pojavi v obeh Megiserjevih slovarjih, najdemo tudi v vseh obravnavanih slovarjih za Hipolitom (pri Vodniku sicer v različici *kapun*), *osoliti* (JPo 1578, MD 1592) pa manjka le pri Pohlinu.

Pri Gutsmanu se na novo pojavi leksem *juha*, ki je bil v obeh Megiserjevih slovarjih označen kot hrvaški izraz. Najdemo ga tudi v celovski izdaji Megiserjevega slovarja iz leta 1744, medtem ko je bil leksem *gospodin*, ki je bil pri Megiserju prav tako označen kot hrvaški, v tej izdaji izločen. Pri Pohlinu se prvič ponovno pojavi manjšalnica *otročje*, ki je bila v MTh 1603 označena kot koroška, a je ni navedel ne Gutsman ne pred njim celovski prireditelj Megiserjevega slovarja (1744). Prav tako je dodal glagol *jadriti*, ki je sicer naveden tudi v Stabejevem obrnjenem Kastelec-Vorenčevem slovarju, a kot poznejši Pohlinov pripis; najdemo ga še pri Vodniku in Pleteršniku.

Pri Vodniku je nov leksem *smiljenje*, ki je bil dodan tudi v celovsko priredbo Megiserjevega štirijezičnega slovarja (v 16. stoletju je bil izpričan samo v JPo 1578 in MTh 1603).

natančna pomenska primerjava, zato je možno, da gre v določenih primerih v različnih slovarjih za homonime ali homografe (v osnovni analizi je bil npr. odkrit primer homonima *mrzost*, ki je pri Juričiču in Megiserju rabljen v pomenu 'gnus, odpor', v Kastelec-Vorenčevem slovarju pa v pomenu 'mrzlost'). V tabeli 4 navedene številke so zato zgolj ilustrativne.

¹⁸ Ob različici *kapun*, ki jo pred tem najdemo v Kastelec-Vorencu (in že pred njim pri Svetokriškem, prim. Snaj 2014). Ta različica, ki je glasovno bliže izvorni it. *cappone* (ESSJ, geslo *kopun*), je izpričana tudi pri Vodniku, kot kazalko jo navaja tudi Pleteršnik.

Pleteršnik je v svojem slovarju poleg petnajstih že prej izpričanih dodal še tri lekseme: *gospodin* (v obeh Megiserjevih slovarjih označen kot hrvaški izraz), *skruniti* (MD 1592) in *poraziti*. Pri nobenem od njih ni navedel vira iz 16. stoletja.

4 VPLIV REGISTRA IN MEGISERJEVIH SLOVARJEV NA OHRANITEV JURİČIČEVEGA BESEDJA V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU 16. STOLETJA

Na podlagi primerjave pojavljanja besed, ki so bile v 16. stoletju izpričane samo pri Juričiču (Legan Ravnikar, Jelovšek 2025), in tistih, ki so bile uporabljene najprej v JPo 1578, nato pa še v Registru in/ali enem ali obeh Megiserjevih slovarjih, lahko sklepamo, da Register v Dalmatinovi Bibliji ni odigral posebne vloge niti pri vključitvi Juričičevih besed v Megiserjeva slovarja (Megiser je od Juričičevih besed, izpričanih v Registru, v svojih slovarjih navedel nekaj več kot polovico, več kot dvakrat toliko pa jih je izpričanih pri Juričiču in Megiserju, ne pa v Registru) niti pri njihovi vključitvi v naslednje obravnavane slovarje. Prav tako ni videti, da bi Megiserjeva slovarja bistveno vplivala na delež besed, ki so bile vključene v Kastelec-Vorenčev slovar: pri besedah, v 16. stoletju izpričanih samo v JPo 1578, je delež 44-odstoten, pri besedah, navedenih tudi v Registru, 55-odstoten, pri besedah, ki jih je vključil tudi Megiser, pa 45-odstoten. Kastelec je Juričičeve besede vključil v svoj slovar ne glede na to, v katerem stolpcu v Registru so se pojavljale, med njimi so tudi takšne, ki so bile v Megiserjevih slovarjih izrecno označene kot hrvaške, kar bi lahko napeljalo na sklep, da jih je prevzel neposredno iz Juričičeve postile brez posredovanja slovarjev. Zaradi precejšnega deleža prekrivnosti besedja njegovega in obeh Megiserjevih slovarjev (če upoštevamo samo besede, ki so v 16. stoletju izpričane le v enem od njiju ali obeh) se zdi verjetno, da je uporabljal vsaj enega (verjetneje MD 1592 zaradi višjega odstotka prekrivnosti), če ne obeh. Vendar je pregled besed, ki so v obeh Megiserjevih slovarjih označene kot hrvaške, pokazal, da v Kastelec-Vorenčev slovar praviloma niso vključene: od 135 v MTh 1603 jih v njem najdemo 16 (med njimi tudi v tem prispevku analizirani *dota* in *zavideti*), od 192 v MD 1592, ki so označene s Cr., pa 26 (tudi *zakasniti*); v obeh primerih gre večinoma za besede, ki se pojavljajo tudi pri drugih protestantskih avtorjih v neslovarskih delih,¹⁹ kar dodatno dokazuje, da je avtor Juričičevo postilo obravnaval enakovredno z deli drugih slovenskih protestantskih piscev.

¹⁹ Npr. *bronec* (DB 1578, DB 1584, MD 1592, MTh 1603), *darovati* (TA 1550, TT 1557, TR 1558, *P 1563, TO 1564, KB 1566, KPo 1567, TC 1574, TC 1575, DJ 1575, DPa 1576, TT 1577, JPo 1578, DB 1578, TkM 1579, DC 1579, TT 1581-82, DB 1584, DC 1584, DM 1584, DAg 1585, MD 1592, TPo 1595, TİM 1595, TİC 1595, ZK 1595, MTh 1603), *klada* (TT 1557, TAr 1562, TPš 1566, TC 1575, DJ 1575, TT 1581-82, DB 1584,

V splošnem lahko pri Juričičevih besedah, ki jih najdemo tudi v Megiserjevih slovarjih, v primerjavi s tistimi, ki v slovarjih niso izpričane, opazimo večjo kontinuiteto skozi zgodovino slovenskega knjižnega jezika: če je pri slednjih v štirih ali več analiziranih slovarjih izpričana tretjina analiziranih besed, je ta delež pri besedah, ki jih je zabeležil Megiser, skoraj polovičen (15 od 31, če upoštevamo tako tiste besede, ki se pojavijo samo v obeh slovarjih, kot tiste, ki so navedene tudi v Registru; če upoštevamo še Besedje 16, pa je ta delež še večji). Vendar lahko tudi za to gradivo, podobno kot v predhodni analizi, ugotovimo, da je glavno posredniško vlogo odigral Kastelec-Vorenc, v poznejših slovarjih do Pleteršnika je na novo izpričano le majhno število Juričičevih besed, ki so vanje lahko prišle tudi iz drugih virov. Več jih spet najdemo v Pleteršnikovem slovarju, ki je med viri pogostejše navajal Juričiča (»Krelj«) kot Megiserja; v primerih, ko je bila beseda izpričana tudi v Kastelec-Vorencu, pa sta kot vira pogostejše navedena oba slovarja (*zavideti*, *kmetički*, *razkriž*), izjemoma »Krelj« in Kastelec-Vorenčev slovar (*fundati*). Tudi v teh primerih Pleteršnikova vključitev Juričičevih besed, ki v vmesnih dveh stoletjih v slovarjih niso bile izpričane, ni pomenila njihove revitalizacije. Izjema sta *skruniti*, ki pa ima v predhodnih slovarjih dobro izpričan vidski par *oskruniti*, in *poraziti*, ki je v SSKJ2 v pomenu 'porušiti' označen kot zastarel.

5 SKLEP

Pregled besed, ki jih je v slovenskem knjižnem jeziku prvič zapisal Jurij Juričič in so nato v 16. stoletju izpričane še v Registru in/ali v Megiserjevih slovarjih, je potrdil, da jih precejšen delež izkazuje kontinuirano rabo v slovenskih slovarjih do sodobnosti. Analiza je vsaj deloma potrdila tudi posredniško vlogo Megiserjevih slovarjev pri ohranjanju Juričičevih leksemov, čeprav je ključno vlogo pri tem – kot pri tistih, ki so bili v 16. stoletju izpričani samo pri Juričiču – odigral Kastelec-Vorenčev slovar. Hkrati pa označitev Juričičevih leksemov kot hrvaških v Megiserjevem slovarju ni imela negativnega vpliva na njihovo kontinuiteto, saj jih je Kastelec v svoj slovar vključeval enakovredno z besedami drugih slovenskih protestantskih piscev, ki so imele v slovarju enako oznako.

Zdi se, da Register v Dalmatinovi Bibliji ni odigral posebne vloge niti pri vključitvi Juričičevih besed v Megiserjeva slovarja niti pri njihovi vključitvi v naslednje obravnavane slovarje. Megiserjeva slovarja nista bistveno vplivala na delež besed, ki je bil vključen v Kastelec-Vorenčev slovar.

MD 1592). Izjemi sta *obedovati* in *mozelj* (samo MTh 1603), še nekaj pa se jih pojavi tudi v MD 1592 in v enem ali obeh Dalmatinovih registrih (DB 1578 ali/in DB 1584): *naslednik*, *svitice* (v Kastelec-Vorencu prevladujoče *cvitice*), *zora*, *vižel* (MD 1592, MTh 1603). Krajšave so razvezane v Besedju 2011: 25–28.

ZAHVALA

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnih programov P6-0437 in P6-0038, ki ju sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

Članek temelji na arhivskih virih, ki so navedeni v razdelku Viri.

BIBLIOGRAFIJA

VIRI

- Besedje 16 = Ahačič, Kozma, Legan Ravnikar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica, Novak, France. 2011, 2014. *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <<https://fran.si/140/besedje-slovenskega-knjiznega-jezika-16-stoletja>> (28. 2. 2025).
- DB 1584 = Dalmatin, Jurij. 1584. *BIBLIA*. Wittenberg.
- ESSJ = Bezljaj, France. 1976–2007. *Etimološki slovar slovenskega jezika* 1–5. Ljubljana: Mladinska knjiga (1–3), Založba ZRC (4–5).
- eSSKJ16: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. <<https://www.fran.si/206/esskj16-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-16-stoletja>> (28. 2. 2025).
- Jelovšek, Alenka, Čepar, Metod, Legan Ravnikar, Andreja, Trivunović, Eva, Trojar, Mitja (ur.). 2022. *Slovensko-nemško-latinski slovar po rokopisnem slovarju Hipolita Novomeškega Dictionarium trilingue (1711–1712): z listkovnim gradivom Jožeta Stabeja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://fran.si/224/hipolit_novomeski_slovensko_nemsko_latinski_slovar> (28. 2. 2025).
- IMP = Tomaž Erjavec, 2014. *Digital library and corpus of historical Slovene IMP 1.1*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI <<http://hdl.handle.net/11356/1031>>.
- JPo 1578 = Jurčič, Jurij. 1578. *POSTILLA*. Ljubljana.
- Karničar, Ludwig. 1999. *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der verdeutschten windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter von Oswald Gutsmann, Klagenfurt 1789, auf Slowenisch-Deutsch umgekehrt und bearbeitet*. Graz: Institut für Slawistik der Universität.
- MD 1592 = Megiser, Hieronymus. 1592. *DICTIONARIUM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.
- Miklavc, Anton (ur.). 1744. *Dictionarium quatuor linguarum*. Klagenfurt.
- MTh 1603 = Megiser, Hieronymus. 1603. *Thefaurus Polyglottus*. Frankfurt.
- Pleteršnik, Maks. 1894–1895, 2014. *Slovensko-nemški slovar*. <<https://www.fran.si/136/maks-pletersnik-slovensko-nemski-slovar>> (28. 2. 2025).
- Snoj, Marko. 2006, 2014. *Slovar jezika Janeza Svetokriškega* 1–2. Ljubljana: SAZU, Založba ZRC. <<https://www.fran.si/139/slovar-jezika-janeza-svetokriskega>> (28. 2. 2025).
- Snoj, Marko. 2020, 2021. *Slovar Pohlinovega jezika : na osnovi njegovih jezikoslovnih del*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://www.fran.si/215/slovar_pohlinovega_jezika> (28. 2. 2025).

- SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. 2014. <<https://www.fran.si/133/sskj2-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-2>> (28. 2. 2025).
- Stabej, Jože. 1997, 2014. *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec – Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carnolicum (1680–1710)*. < <https://www.fran.si/138/katelec-vorenc-slovensko-latinski-slovar>> (28. 2. 2025).
- Stabej, Jože. 1977, 2023. *Hieronymus Megiser: Slovensko-latinsko-nemški slovar po Thesaurus polyglottus (1603). Dopolnjena in popravljena izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC. <<https://www.fran.si/226/megiserjev-slovar>> (28. 2. 2025).
- Kartoteka gesel obrnjenega slovensko-nemškega slovarja Valentina Vodnika; pripravil Jože Stabej; gradivo hrani Oddelek za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

LITERATURA

- Ahačič, Kozma. 2020. Razvoj slovenskega knjižnega jezika v 16. stoletju v številkah. *Slavistična revija*, 68/1. [3]–19.
- Ahačič, Kozma. 2022. Adam Bohorič, Jurij Dalmatin, Sebastijan Krelj in bohoričica. V: M. Jesenšek, (ur.): *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. Razprave 26. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 83–110.
- Ahačič, Kozma, Harlamov, Aljoša (ur.). 2024. *Stati inu obstatu : prvih petdeset slovenskih knjig*. 2., dopolnjena in popravljena izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Ajduković, Jovan. 2004. *Uvod u leksičku kontaktologiju. Teorija adaptacije rusizama*. Beograd: Futura.
- Breznik, Anton. 1926. Slovenski slovarji. *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede* 3. 110–174.
- Filipović, Rudolf. 1985. *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.
- Gjurin, Velemir. 1984. Register 1584 kot slovaropisni dosežek. *Slavistična revija*, 32/3. 183–208.
- Jelovšek, Alenka. 2022. Jurij Juričič – Hrvat in slovenski knjižni jezik 16. stoletja. V: V. Kočevar (ur.): *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja*. Ljubljana: Založba ZRC. 105–130.
- Kamusella, Tomasz. 2021. *Words in Space and Time : A Historical Atlas of Language Politics in Modern Central Europe*. Budapest, Vienna, New York: Central European University Press.
- Kopitar, Jernej. 1808–1809. *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach.
- Legan Ravnkar, Andreja. 2011. Stokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih. *Slavistična revija*, 59/3. 293–305. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-5DP88JKM>>.
- Legan Ravnkar, Andreja. 2019. Vodnik kot leksikograf: večbesedni leksemi v rokopisnem nemško-slovenskem slovarju. V: A. Legan Ravnkar, I. Orel, A. Jelovšek (ur.): *Oživiljeni Vodnik: razprave o Valentinu Vodniku*. *Linguistica et philologica* 39. Ljubljana: Založba ZRC. 57–73.
- Legan Ravnkar, Andreja. 2021. Hrvaško besedje v Megiserjevih slovarjih in delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. V: I. Eterović, M. Žagar (ur.): *Jezik hrvatskih protestantskih*

- izdanja i književnojezične koncepcije 16. stoljeća: zbornik radova.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Staroslavenski institut. 233–249.
- Legan Ravnikar, Andreja, Jelovšek, Alenka. 2025. Ali je vpliv čakavca Jurija Juričiča na razvoj slovenskega knjižnega jezika podcenjen? *Slavistična revija*, 73/2. 185–206. <<https://doi.org/10.57589/srl.v73i2.4242>>.
- Merše, Majda. 2013. Prepoznavnost in značilnosti besedja postil. V: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*. *Linguistica et philologica* 29. Ljubljana: Založba ZRC SAZU. 161–178.
- Merše, Majda. 2014. Megiserjeva slovarja 1592 in 1603 v slovenski jezikoslovni zavesti ter prekrivnost besedja v njih. *Stati in obstatu*, X/19–20. 42–66.
- Orožen, Martina. 1987. Kreljev jezikovni koncept. V: A. Šivic Dular (ur.): *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture* 23: *Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 19–40.
- Orožen, Martina. 1996a. Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije. V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega jezika: Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 200–218.
- Orožen, Martina. 1996b. Trubarjev jezikovni nazor in njegov knjižni sistem v obrednih besedilih. V: *Poglavja iz zgodovine slovenskega jezika: Od Brižinskih spomenikov do Kopitarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 114–129.
- Orel, Irena. 2002. Historizem v sinhronih oblikoslovnih opisih 19. in 20. stoletja. V: A. Derganc (ur.): *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovanske jezike in književnosti FF. 201–217.
- Stabej, Jože. 1965/66. Nekaj ugotovitev ob popolnem izpisu Vodnikovega rokopisnega nemško-slovenskega slovarja. *Jezik in slovstvo*, XI/1–2. 42–44.
- Stabej, Jože. 1997. O Kastelec-Vorenčevem slovarju. *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec - Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)*. Ljubljana: Založba ZRC. 563–589.
- Šekli, Matej. 2018. *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. *Linguistica et philologica* 37. Ljubljana: Založba ZRC. <<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-9CJDDFJY>>.
- Toporišič, Jože. 2000. *Slovenska slovnica*. 4., prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.

POVZETEK

V prispevku je predstavljena analiza vpliva slovarskih virov 16. stoletja – Registra v Dalmatinovi *Bibliji* in Megiserjevih večjezičnih slovarjev (1592, 1603) – na prevzem besed, ki so bile v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja poleg v njih izpričane samo še v Juričičevem prevodu Spangenbergove postile (*POSTILLA*, 1578), v poznejše slovarje. V analizo so bili vključeni Kastelec-Vorenčev latinsko-slovenski slovar (1680–1710), Hipolitov latinsko-nemško-slovenski slovar (1711–1712), Gutsmanov (1789) in Vodnikov (1804–1806) nemško-slovenski slovar, Pleteršnikov slovensko-nemški slovar

(1894–1895) ter *Slovar Pohlinovega jezika* Marka Snoja (2020), ki med drugim prinaša gradivo iz Pohlinovega trijezičnega slovarčka (1781). Analiziranih je bilo 20 besed, ki so izpričane zgolj pri Juričiču in Megiserju, ter 20 besed, ki so bile poleg pri Juričiču izpričane tudi v Registru, nekatere od njih pa je navedel tudi Megiser.

Pregled pojavljanja analiziranih besed v mlajših slovarjih je pokazal, da jih precejšen delež izkazuje kontinuirano rabo vsaj do konca 19. stoletja. Analiza je vsaj deloma potrdila posredniško vlogo Megiserjevih slovarjev pri ohranjanju Juričičevih leksemov, čeprav je ključno vlogo pri tem odigral Kastelec-Vorenčev slovar (pri čemer Megiserjeva slovarja nista bistveno vplivala na delež besed, ki so bile vključene v Kastelec-Vorenčev slovar). Hkrati označitev Juričičevih leksemov kot hrvaških v Megiserjevem slovarju ni imela negativnega vpliva na njihovo kontinuiteto, saj jih je Kastelec v svoj slovar vključeval enakovredno z besedami drugih slovenskih protestantskih piscev, ki so imele v slovarju enako oznako. Register v Dalmatinovi Bibliji ni odigral posebne vloge niti pri vključitvi Juričičevih besed v Megiserjeva slovarja niti pri njihovi vključitvi v naslednje obravnavane slovarje.

**THE MEDIATING ROLE OF 16TH-CENTURY LEXICOGRAPHIC WORKS IN
PRESERVING JURIJ JURIČIČ'S ČAKAVIAN LEXICAL CONTRIBUTIONS TO THE
SLOVENE LITERARY LANGUAGE**

This article presents an analysis of the influence of 16th-century dictionary sources – the Register in Dalmatin's *Bible* and Megiser's multilingual dictionaries (1592, 1603) – on the use of words that were in the Slovenian literary language of the 16th century limited to Juričič's translation of Spangenberg's postil (*POSTILLA*, 1578) in addition to the dictionary sources mentioned above, in later Slovenian dictionaries. The analysis included Kastelec-Vorenčev's Latin-Slovenian dictionary (1680–1710), Hipolit's Latin-German-Slovenian dictionary (1711–1712), Gutsman's (1789) and Vodnik's (1806) German-Slovene dictionaries, Pleteršnik's Slovene-German dictionary (1894–1895), and Marko Snoj's *Slovar Pohlinovega jezika* (Dictionary of Pohlin's Language, 2020), which, among other things, includes material from Pohlin's trilingual dictionary (1781). Twenty words were analyzed that are attested only in Juričič and Megiser's works, and 20 words that were attested in Juričič's *Postilla* as well as in the Register, some of which were also used by Megiser.

A review of the occurrence of the analyzed words in more recent dictionaries showed that a significant proportion of them continued to be used at least to the end of the 19th century. The analysis also confirmed, at least in part, the mediating role of Megiser's dictionaries in preserving Juričič's lexemes, although the Kastelec-Vorenc dictionary played a key role in this (Megiser's dictionaries did not significantly influence the proportion of words included in Kastelec-Vorenc dictionary). At the same time, the designation of Juričič's lexemes as Croatian in Megiser's dictionary did not have a negative impact on their continuity, as Kastelec included them in his dictionary in proportion with the words of other Slovenian Protestant writers, which had the same designation in the dictionary. The register in Dalmatin's Bible did not play a special role either in the inclusion of Juričič's words in Megiser's dictionary or in their inclusion in the following dictionaries discussed.